

een gedeelte van het eerste) ook in deel I van dit boek figureren, krijgt de samenhang tussen beide delen nog een extra-cachet.

Het register van de persoonsnamen aan het slot is voor een boek als dit onmisbaar en ook uiterst waardevol.

J.Y.H.A. Jacobs

Groen van Prinsterer. Schriftelijke nalatenschap. Deel 7, Briefwisseling. Zesde deel 1869-1876. Bewerkt door mw. drs J.L. van Essen, *R.G.P.-publicaties*, 219. Uitg. Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 's-Gravenhage 1992, f 130,00.

Drs. J.L. van Essen, *Een ziel van vuur. Opstellen over Groen van Prinsterer en zijn omgeving*, J.J. Groen, Leiden 1992, Transparant Reeks, 128 blz. f 24,95.

In een fraai overzicht heeft dr. Aart de Groot in *NTT* van juli 1992 de kerkhistorische publicaties van de laatste decennia beschreven. Terecht heeft hij daarbij gewezen op de 'goudmijn' voor het historisch onderzoek die te vinden is in Groen van Prinsterers *Briefwisseling*. Wij stemmen van harte met de aanbeveling in. Met bijna eindeloos geduld heeft veertig, eigenlijk vijftig jaar lang mw. drs J.L. van Essen zich aan deze arbeid toegewijd. Zij werd er vorig jaar voor geridderd. Het laatste deel van de briefwisseling ligt voor ons. Er zullen zich zeker nog aanvullingen voordoen, maar toch kan van een kroon op het werk worden gesproken. Het einde dezer zaak is beter dan het begin. Wij worden door de zeven afsluitende levensjaren geleid van de 'Evangeliebelijder-Staatsman' die door vrijwel ieder werd gerespecteerd. De lofzangen zijn niet schaars.

A.W. Bronsveld en L.J. van Rhijn noemden hem in 1869 'Wagen Israëls en zijn ruiters'. Allard Pierson schreef in 1871 over Groen: 'Gezegend door zoovelen wier liefde slechts door hunne achting wordt geëvenaard'.

Hoofdbestanddeel van het boek vormen de brieven van en aan Abraham Kuyper. Het is een, op vele punten gecorrigeerde, heruitgave geworden van de briefwisseling die in 1937 door A. Goslinga is uitgegeven. Men zal er waarschijnlijk goed aan doen de vorige editie naast de huidige in de kast te laten staan, omdat vergelijking – naar ik bemerkte – leerzaam is en bovendien niet alle annotaties van Goslinga verouderd lijken. Pièce de résistance vormen de in de jaren rondom 1870 snel escalerende 'kwesties' van kerk en onderwijs. Naast alle overleg tussen Groen en Kuyper is vooral waardevol het commentaar van (en op) de briefwisseling met M.D. van Otterloo. Opvallend is Groens grote waardering voor deze onderwijzer-journalist. Verder verdient de corres-